

Йоаннис Стефанос Каминис

ПЪТЯТ НА ДУХОВЕН ВЪЗХОД
СПОРЕД ЕВАГРИЙ ПОНТИЙСКИ

София
2022

*ИЗДАНИЕТО ИЗЛИЗА С ПОДКРЕПАТА
НА СОФИЙСКАТА СВЕТА МИТРОПОЛИЯ*

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Йоаннис Стефанос Каминис, автор, 2022

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-1155-9

— ЙОАННИС КАМИНИС —

ПЪТЯТ НА ДУХОВЕН ВЪЗХОД
СПОРЕД
ЕВАГРИЙ ПОНТИЙСКИ

— VOLUMEN V —

STUDIA PATRISTICA ET BYZANTINA SARDICENSIA

Под редакцията на
Иван Христов
Светослав Риболов

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	9
------------------------	----------

УВОД

ПРЕОТКРИВАНЕТО НА ЕДИН ЗАГАДЪЧЕН МОНАХ	11
1. Цел, задачи и метод на изследването	11
2. Първи научни открития и изследвания за Евагрий Понтийски от края на XIX в. до 1933 г.	15
3. Изследванията на Карл Ранер и Юстин Мойсеску за Евагрий Понтийски	19
4. Ханс Урс фон Балтазар и отрицателното му мнение за Евагрий Понтийски	25
5. Тезите на Antoine Guillaumont за Евагрий Понтийски.....	28
6. Евагрий Понтийски в изследванията на отец Gabriel Bunge	40
7. Други съвременни изследвания за Евагрий Понтийски.....	43

ГЛАВА I

ЖИЗНЕНИЯТ ПЪТ НА ЕВАГРИЙ ПОНТИЙСКИ:

ОТ ГРАДА В ПУСТИНЯТА	53
1. Извори за живота на Евагрий Понтийски	53
2. Евагрий Понтийски в Мала Азия	54
3. Евагрий Понтийски в Константинопол.....	58
4. Евагрий Понтийски в Палестина	63
5. Евагрий Понтийски в Египет.....	66
6. Евагрий Понтийски – духовен отец и писател.....	72
7. Евагрий Понтийски и оригенистките спорове	80
8. Посмъртното наследство на Евагрий Понтийски	92

ГЛАВА II

ДЕЯНИЕТО (ΠΡΑΞΙΣ):

ПЪРВАТА СТЕПЕН НА ДУХОВНИЯ ВЪЗХОД	103
1. Основни понятия	103
а. Терминът деяние/праксис в богословието и философията	103
б. Дефиниция на християнството и Царството Божие	107
в. Страстите и борбата срещу тях според стоиците.....	114
г. Разлики между стоиците и Евагрий Понтийски	139
2. Осемте помисъла в творенията на Евагрий Понтийски.....	163
а. Ученията за греховете преди Евагрий Понтийски	163
б. Осемте помисъла според Евагрий Понтийски	171
в. Помисълът на чревоугодие.....	173
г. Помисълът на блудството.....	178
д. Помисълът на сребролюбието	183
е. Помисълът на печалта.....	189
ж. Помисълът на гнева	196
з. Помисълът на уничието.....	203
и. Помисълът на тщеславието.....	212
й. Помисълът на гордостта	220
к. Признаци на безстрастието.....	223

ГЛАВА III

ГНОСТИКЪТ И ПОЗНАНИЕТО (ΓΝΩΣΙΣ):

ВТОРАТА СТЕПЕН НА ДУХОВНИЯ ВЪЗХОД	235
1. Същност и съдържание на книгата „Гностик“	235
2. Гностикът и научната традиция на Късната античност.....	242
3. Гностикът в монашеския контекст на Келия	251
4. Разликата между светско и духовно познание	259
5. Гностикът като духовен ръководител и съвършен християнин	263

ГЛАВА IV

БОГОСЛОВИЕТО В КОНТЕКСТА НА „ГНОСТИЧЕСКИ ГЛАВИ“:

ТРЕТАТА СТЕПЕН НА ДУХОВНИЯ ВЪЗХОД	275
1. Съдържание и същност на „Гностически глави“	275
2. Тринитарното богословие на Ориген и Евагрий Понтийски.....	293
3. Предсъществуването на душите.....	299
4. Видовете съзерцание и логосите на съществуващите неща.....	314
5. Сапфирената светлина на ума	329
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	357
БИБЛИОГРАФИЯ.....	365
Извори	365
Изследвания	368

СЪКРАЩЕНИЯ

ABR	American Benedictine Review, Detroit Michigan
АСФК	Архив по средновековна философия и култура, София
БМ	Богословска мисъл, София
ГБФ	Годишник на Богословския факултет, София
ДК	Духовна култура, София
СН	Church History, Cambridge University Press
CPG	Clavis Patrum Graecorum, Turnhout
CSQ	Cistercian Studies Quarterly, Bardstown Kentucky
JAAR	Journal of the American Academy of Religion, място на издаване
JECS	Journal of Early Christian Studies, Baltimore, Maryland
ОСР	Orientalia Christiana Periodica, Roma
PG	Patrologiae graecae cursus completus, Paris
PL	Patrologiae latinae cursus completus, Paris
PO	Patrologia Orientalis, Paris
SC	Sources Chrétiennes, Paris
SM	Studia Monastica, Barcelona
SP	Studia Patristica, Leuven
SVTQ	St Vladimir's Theological Quarterly, New York
TS	Theological Studies, Baltimore
ХК	Християнство и култура, София.
VC	Vigiliae Christianae, Amsterdam

ПРЕДГОВОР

Решението да се занимавам с личността и учението на Евагрий Понтийски се роди покрай интереса ми към ранното християнско монашество като централен феномен не само на аскетическата практика, но и на цялото християнско богословие. Както ранното монашество, така и първите мислители, анализиращи в творбите си аскетическия подвиг и духовността на онези, които са избрали монашеския живот, са под влиянието на различни култури и идеи. С други думи, може да се каже, че ранното монашество събира почти всички ревностни християни от Късната античност – хора, решили да преобразуват битието си чрез аскетическия начин на живот. Вероятно най-влиятелният систематизатор на монашеското богословие в онази ранна епоха е Евагрий Понтийски, който остава и до днес един от най-спорните и интересни писатели в история на Църквата. Невъзможно е да се разберат смисълът на аскетическия живот, целите и начинът, по-който се осъществява той, без да се познава богословската мисъл на Евагрий Понтийски. Именно затова учението му принадлежи не само на миналото, но и на настоящето, доколкото би могло да подпомогне разбирането на християнската аскеза и основите на богословието, върху които се формира тя. Същевременно през последните години се наблюдава забележителен интерес към духовността на древното християнство. Мнозина осъзнават, че натрупването на материални блага не може да им донесе щастие, затова насочват вниманието си към духовните измерения на живота. Могат да се приведат редица свидетелства, че духовността въздейства положително и лечително върху онези, които принават значението ѝ в личния си живот и ежедневието. Наред с постепенния упадък на институционализираните форми на религия на Запад, се забелязва и нарастващ интерес към духовността, включително към различните форми на християнска духовност, в частност – към Православието. В тази връзка учението на Евагрий Понтийски е интересно не само с оглед на изследванията върху ранното монашество, то е фактор за разбиране на настоящия християнски аскетически подвиг, а също и показател за бъдещото на духовността, осмисляща живота.

Настоящият труд не би бил възможен без подкрепата на лица и институции, на които бих искал да изкажа моята благодарност. Благодаря преди всичко на моите родители. Сред професорите в България и в чужбина благодаря на научния ми ръководител доц. д-р Светослав Риболов, на проф. д-р Иван Христов, както и на д-р Augustine Casiday. Те бяха ценни съветници в този нелек път. За провеждане на изследванията и запознаване с литературата ми помогна изключително спокойната атмосфера в Eichstätt и в библиотеките на Католическия университет Eichstätt-Ingolstadt. Дълга тази специализация на искрената бащинска грижа и подкрепа на г-н Декана на Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ доц. д-р Ивайло Найденов. Бих искал да благодаря и на всички членове на катедра „Историческо и систематическо богословие“ на Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“, която се превърна в мой дом през годините на престоя ми в прекрасната България.

Благодаря и на всемилостивия Бог, че ми даде сили да завърша труда си.

13 юли 2020 г.

Събор на св. архангел Гавриил

УВОД

ПРЕОТКРИВАНЕТО НА ЕДИН ЗАГАДЪЧЕН МОНАХ

1. ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

През последните години историята на ранното монашество предизвиква силен интерес сред изследователите поради сложността и многопластовостта на процесите, културите и етносите, въввлечени в неговото възникване¹. Можем да сме сигурни обаче в едно – появата на монасите в древното християнство не означава бягство от действителността и проблемите на всекидневния живот, нито отхвърляне на материята като зло². Корените на мона-

¹ Вж. някои от най-важните изследвания върху ранното монашество: Derwas J. Chitty, *The Desert: A City*, (Oxford: Basil Blackwell, 1966); Douglas Burton-Christie, *The World in the Desert: Scripture and the Quest for Holiness in Early Christian Monasticism*, (New York: Oxford University Press, 1993); Graham Gould, *The Desert Fathers on Monastic Community*, (Oxford: Clarendon Press, 1993); James E. Goehring, *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*, (Harrisburg PA: Trinity Press International, 1999); Daniel Forger Caner, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, (London: University of California Press, 2002); William Harmless, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, (New York: Oxford University press, 2004); Susanna Elm, *Virgins of God: The Making of Asceticism in Late Antiquity*, (New York: Oxford University Press, 2004); David Brakke, *Demons and the Making of the Monk: Spiritual Combat in Early Christianity*, (Cambridge MA: Harvard University Press, 2006); Σάββας Αγουριδης, *Μοναχισμός*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997); Παναγιώτης Μαρτίνης, *Ασκητικές «Ακρότητες» στον Ορθόδοξο Μοναχισμό*, (Αθήνα: Τήνος, 1990); Στυλιανός Παπαδόπουλος, *Μοναχισμός «Όρος Δυσαναβάτον»*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1999); Δημήτριος Μόσχος, *Από τον Όσιρι στον Υιό Δαβίδ*, (Αθήνα: Παρουσία, 2002); Питър Браун, *Тялото и Обществото: Мъжете, жените и сексуалното самоотрицание през ранното християнство*, прев. Оксана Минаева, (София: Агата-А, 2003).

² Вж. Στυλιανός Παπαδόπουλος, *Μοναχισμός «Όρος Δυσαναβάτον»*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1999); Δημήτριος Ν. Μόσχος, *Από τον Όσιρι στον Υιό Δαβίδ*, (Αθήνα: Παρουσία, 2002).

шеството трябва да търсим в силния библейски реализъм, във вярата в Бога и убеждението, че борбата на христиияните не е против кръв и плът, а против началствата, против властите, против светоправниците на тъмнината от тоя век и против поднебесните духове на злобата (Ефес. 6:12). Ранното монашество е значим феномен, то явява не някакво радикално христииянство, а едно христииянство на действието, на *праксиса*, което стои далеч от интелектуализма и конформизма – две изкушения, съпътстващи непрестанно живота на христииянина. Настоящият труд навлиза в мисловните дълбини на една личност, повлияла с писанията си неимоверно силно източното и западното монашество. Става дума за един от най-изтънчените богослови, мислители и оратори на IV в. Несъмнено Евагрий Понтийски е сред най-интересните личности на Късната античност и на христииянското монашество³. Той е ученик на св. Василий Велики, дякон на св. Григорий Богослов, докато последният е архиепископ в Константинопол; близък приятел на преп. Мелания Римлянка и на Руфин Аквилейски; последовател на св. Макарий Александрийски и на св. Макарий Египетски в пустинята на Египет. Евагрий е учител на св. Паладий Еленополски, а също приятел на св. Йоан Касиан – знакови фигури на ранното монашество. Неговите писания са завладяващи, те носят духовността на ранното монашество и интригуват силно изследователите от епохата на Новото време. Същевременно те изглеждат тайнствени и трудни за онези, които не познават философския език на неоплатонизма и богословието на Ориген. Възможно е тази загадъчност да е довела до неговото осъждане, което оказва сериозни последици върху разпространението на творбите му през следващите епохи.

Целта на това изследване е не само да представи личността на Евагрий Понтийски, а най-вече да изследва и разкрие аналитично богословския му метод, насочен към постигането на по-висше духовно състояние и приближаване на човека към Бога.

Най-напред текстът запознава читателя с живота на Евагрий и рецепцията на мисълта му в църковното Предание, както и с влиянието на някои църковници, допринесли за развитието на богословския му метод. Разбира

³ Вж. обобщение на живота на Евагрий Понтийски, учението и списък с произведенията му в: А. Г. Дунаев & А. Р. Фокин, „Евагрий Понтийский“, *Православная Энциклопедия*, т. 16, (Москва: Църковно-научен център „Православна енциклопедия“, 2007) 557–581.

се, център на изследването е тъкмо богословският метод на Евагрий Понтийски, като в началото се изяснява първата степен на духовния възход, наречена *деяние* (πρακτική, πράξις), чиято върховна цел е безстрастието (ἀπάθεια); във връзка с деянието се анализират и осемте зли помисъла (λογισμοί), които трябва да бъдат преодолены, за да се постигне безстрастие. Разглеждат се също различните влияния, идващи от философията на Късната античност и дори изразните средства на Евагриевата богословска система. По-нататък следва анализ на книгата „Гностик“ (Γνωστικός), разкриваща втората степен на духовния възход според Евагрий. Тази книга може да се възприема и като наръчник на духовния отец, сиреч на *гностика* – според Евагрий гностик е онзи, който притежава познанието и може да въведе начинаещите по пътя на духовното възхождане. Всеки човек, който е достигнал безстрастие, се доближава до състоянието на духовно познание. Въпреки това, бидейки християнски учител, гностикът не се занимава просто с деянието, а наставлява начинаещите в него. Изследването разглежда и т.нар. Гностически глави (Κεφάλαια Γνωστικά) – най-сложната и обширна творба на Евагрий Понтийски, която разкрива цялата му богословска система. Тя е посветена на въпроси за земния и духовния свят. Естествено тази творба е достъпна само за онези, които вървят по пътя на богословието (θεολογία), т.е. за монасите, които вече са вкусили божественото познание и могат да разберат върховните истини на богословието.

Методологията на изследването включва *историко-критическия* подход, който се основава на идентифицирането на първостепенните извори относно разглежданата тема и тяхното критическо използване. Прилага се също *историко-аналитичният* метод, с помощта на който се анализира историческият път на Евагриевите идеи и различните влияния върху тях. Чрез *сравнително-аналитичния* метод се изследва начинът, по който се разгръщат тези идеи в богословския контекст на православното монашество и духовност. Това означава, че се отдава специално внимание на съчиненията, които се свързват с Евагриевата богословска мисъл, т.е. писанията на самия Евагрий Понтийски, историческите извори, които ни уведомяват за личността му, както и изложения, насочени против Евагрий. Използвани са и второстепенни източници на съвременни изследователи, които се занимават с ранното монашество и по-конкретно с Евагрий Понтийски. Целта е да се направи опит за дълбинен прочит на текстовете на древнохристиянския писател в съответствие с контекста, в който са писани, като се разгледа мисълта му

критично и в рамките на православното богословие, оценило Евагрий като оригенист. Това се прави, като се подхожда критично към изворите, за да се установи дали текстовете идват от един-единствен източник, а също – да се идентифицира автентичността на съчиненията.

Важен за настоящето изследване е критичният поглед върху философията и богословието на Късната античност на знаменития френски историк на философията Пиер Адо. Накратко, проектът му като учен е да разкрие значимостта на древногръцката и римската философия за съвременния човек чрез един основен херменевтичен ключ. Той настоява, че древната философия трябва да се мисли като начин на живот, а не просто като форма на аналитичен дискурс. Древната философия според него е начин да съществува в света – практика, която трябва да бъде прилагана във всеки момент и чиято цел е да преобразува живота на практикуващия.⁴ Християнството, и по-конкретно християнското монашество, е било и е най-вече начин на живот. Не е възможно да се интерпретират правилно текстовете, които произхождат от монашеските среди, ако не се вземе предвид конкретният начин на живот, който те насърчават. Необходимо е да разграничим формите на дискурса, т.е. специализирания език, който се използва в дадена област на интелектуално изследване, от начина на живот, както прави и самият Пиер Адо, интерпретирайки древната философия. Форма на дискурса са философският и монашеският език и речник, които насочват човека към нов живот, към промяна в погледа му към света, което пък води до преобразяване на целия му живот. Тъй че философията в древния свят никога не е била просто форма на абстрактно мислене, практикувана от малка група академични професионалисти – както често я възприемаме днес. Тя е най-вече начин на живот, съпътстван от определена форма на дискурс. Този подход може да се приложи и към християнската мисловност от онази епоха, свързана непосредствено с философията на Късната античност, но развила свой собствен дискурс, чийто характер е преди всичко сотириологичен.⁵

⁴ Вж. Pierre Hadot, *Philosophy as a way of Life*, transl. Michael Chase, ed. Arnold I. Davidson, (Oxford: Blackwell, 1995) 26–36; Pierre Hadot, *What is ancient Philosophy?*, transl. Michael Chase, (Cambridge MA: Harvard University Press, 2004).

⁵ Вж. Мариан Стоядинов, „Сотириологични основания в догматическото творчество на Църквата“, в: *Международна конференция в чест на проф. д-р Тотю Коев*, В. Търново, 2005, 84–89.